

УДК 321.01:005.591.4

В. Г. Пугач

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Міжрегіональної Академії управління персоналом

«ПРИСМЕРК» НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ ДРУГОГО МОДЕРНУ

Статтю присвячено дискурсам трансформації держави, котрі спрямовані на пошуки її нової онтології у добу глобалізації. Досвід концептуального осмислення зазначеної проблеми презентований у цій статті напрацюваннями У. Бека та Ф. Фукуями. Теоретичні розвідки згадуваних дослідників, зберігаючи актуальність держави, дають підґрунтя для подальших дослідницьких пошуків щодо дискусійної за характером проблеми трансформації національної держави, її ролі з урахуванням викликів постсучасності. Рефлексуєючи націю-державу в контексті глобалізації й транснаціоналізації суспільних відносин, дослідники пропонують концепти «космополітичної держави» (У. Бек) та «сильної держави» (Ф. Фукуяма).

Ключові слова: глобалізація, національна держава, космополітична держава, сильна держава, трансформація, транснаціоналізація.

Постановка проблеми. Масштабність глобалізації, її всеохопний характер, а також те, що у своїй «екзистенції вона вміщує одночасно як розвиток, так і руйнацію» [1, с. 11], зберігають актуальність та евристичність глобалізаційної парадигми як для осягнення реального, так і для обрису траєкторій майбутнього розвитку. Наріжне значення процеси глобалізації мають для діагностики стану сучасної держави, для розуміння певних фундаментальних процесів, котрі зумовлюють трансформацію її функціонального призначення. В умовах «стиснення світу» держава втрачає свій звичний статус, скорочується сфера її впливу, зазнають ерозії традиційні моделі й концепції державного управління, «глобальне усуває націю-державу як визначальну оправу соціального життя» [2, с. 18]. За таких обставин істотно підвищується затребуваність нової оптики для концептуального осмислення інституту держави, набувають актуальності та важливості альтернативні погляди на форми її існування, релевантні реаліям глобалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтелектуальне поле дослідження сучасної держави вирізняється

різноманітністю підходів та поглядів, подібно до того, як вирізняється строкатістю і неоднозначністю думок проблематика глобалізації. «Одні стверджують, що це процес, який триває вже кілька століть, другі вдаються до його опису (як характеристики сучасності); у деяких дослідженнях наголос робиться на економічних аспектах глобалізації, формуванні фактично єдиного світового ринку товарів і послуг, в інших – на розвитку схожих поведінкових стандартів, використанні спільних комп'ютерних програм, технологій навчання тощо» [1, с. 11].

Державознавча проблематика у «глобальній оправі» виразно артикулюється у наукових розвідках багатьох сучасних авторитетних дослідників. Пріоритетною цариною задекларована проблематика постає у теоретичних доробках німецького дослідника У. Бека, на думку якого, наступною новою ідеєю після комунізму та неолібералізму в умовах глобалізації повинна постати й розвиватися ідея космополітизму. «Космополітичний погляд, – зауважує Бек, – пов'язаний із тим, яким чином засадничі національно-державні інституції відкриватимуться (і чи відкриватимуться взагалі) у довгостроковій перспективі назустріч глобальним викликам часу. Він пов'язаний із тим, яким буде

ставлення до меншин, іноземців, маргіналів. Насамперед він пов'язаний із фундаментально впливовою та активною роллю держави й уряду в цих взаємозв'язках, із проблемою, яку ставить в епоху глобалізації захист прав людини в різних групах із метою укріплення та перебудови демократії. Він пов'язаний із питанням функціональних еквівалентів держави, зокрема з питанням, яко запобігти актам насильства, що є наслідком розчарувань і припущень людей» [3, с. 32] У дослідженнях відомого американського футуролога Ф. Фукуями набула чіткого обрисів ідея сильної держави. Американський дослідник побудову сильної держави зараховує до переліку найбільш важливих проблем світової спільноти. На кризі «держави та громадянського суспільства у тому вигляді, в якому вони сформувалися в індустріальну епоху», наголошує іспанський соціолог М. Кастельс. На його переконання, глобалізація капіталу, децентралізація владних повноважень, поширення «мережевої логіки» створюють «нову геометрію влади», що може призвести до виникнення нової форми держави – «мережевої держави». Крім цього, подібно до інших дослідників, Кастельс зауважує на поступовій втраті національною державою свого суверенітету. Останній завжди починається з контролю інформації, а такий контроль, на думку іспанського дослідника, нині повільно, проте впевнено піддається ерозії [4, с. 209].

Окремих аспектів функціонування нації-держави в умовах глобалізації у своїх доробках торкається американський політолог Т.В. Люк. Він наголошує, що «більшість націй-держав існують як щось тільки трішки більше від симуляції держав – зі своїми прапорами, національними гімнами, арміями та національними авіалініями, але їхнє виживання забезпечує чужа валюта, енергетична система, дипломатія, торговельні зв'язки, флот або експорт продовольства» [5, с. 144–145]. Ослаблення нації-держави є очевидним фактом і для нідерландського дослідника Я. Н. Пітерзе. На його думку, це має прояв у ослабленні «національної економіки» в контексті економічного глобалізму й занепаді патріотизму в культурній площині» [6, с. 78].

Власні міркування з окресленої проблематики висловлювали й інші зарубіжні дослідники, зокрема З. Бауман, З. Бжезинський, С. Гантінгтон, Е. Тоффлер.

Мета статті полягає у виявленні специфіки сучасного теоретичного дискурсу щодо проблеми трансформації національної держави в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Британський історик Е.Дж. Гобсбаум, указуючи на гнучку структуру нації-держави, відмовляє їй у вічності: «у кращому випадку вона нестабільний історичний конструкт, уперше придуманий у Європі в квітатері Тридцятирічної війни, де він був використаний як економічне, лінгвістичне, політичне й географічне змістилице модерності» [5, с. 139]. Модерна епоха, за Гобсбаумом, позначена виникненням окремих національних держав, котрі створювалися «навколо конкретних націй, мали свою мову й культуру, зберігали уряд, який легітимізував себе як виразника національної волі, національних традицій або інтересів» [5, с. 139]. Проте нині підвалини національної держави надломалися. Під впливом глобалізації, як підкреслює Бек, оформилися нові межі й новий простір дії: «політика вийшла за межі кордонів і держав, унаслідок чого з'явилися нові гравці, нові ресурси, незнайомі правила, нові суперечності й конфлікти» [3, с. 39]. Тобто відбулося «переступання національно-державних рамок суспільної організації». За таких обставин, на думку Бека, вкрай актуальним та важливим постає питання космополітичної переорієнтації у визначенні держави, політики, влади й панування. Для цього варто усвідомити хибність методологічного націоналізму, якому Бек закидає п'ять системних помилок.

Отже, зауважуючи, що «новий космополітичний реалізм відчувається у повітрі», Бек пропонує космополітичну концепцію, в межах якої наводить власну візію нової форми держави – космополітичної держави. Остання є політичною відповіддю на глобалізацію і фундується принципом національної індиферентності, робить можливим співіснування національних ідентичностей за принципом конституційної толерантності [3, с. 142]. Теорія й поняття

космополітичної держави, за Беком, протистоять, по-перше, небезпечним ілюзіям самодостатньої національної держави, по-друге, неоліберальному уявленню про державу з мінімально регульованою економікою, по-третє, нереальним спокусам єдиної світової держави [3, с. 145]. Крім цього, саме космополітична держава «робить висновки з історії правого та лівого терористичних режимів ХХ століття, а також з історії невинного насильства колоніалізму та імперіалізму» [3, с. 145].

За задумом Бека, у космополітичній державі національне не заперечується, а відмежовується від держави. У ній долається обмеженість уявлення про національну батьківщину як гомогенну, територіально окреслену і таку, котра протистоїть іншим культурам. Відбувається це засобом культивування «уявлення про подвійну батьківщину». Саме за таких умов виникає космополітична спільнота, яка впливає на державну політику і тим самим стає можливим транснаціональний устрій. «На шлях до космополітичної держави, – пише Бек, – ступають там, де демократія і права людини є вищими за автократію та націоналізм, тому точиться боротьба за визнання та розв'язання проблем людей іншої культури, де наново узгоджуються і поєднуються загальні й приватні права, права більшості й меншин» [3, с. 144].

Примітною особливістю теорії Бека є те, що в ній заперечується теза про несумісність та протистояння глобалізації та державного суверенітету. Вимірюючи останній здатністю до політичних перетворень (підвищення добробуту громадян, подолання безробіття, боротьба зі злочинністю, захист довкілля, соціальна безпека тощо), німецький дослідник посилення суверенності держави виводить через послаблення (втрату) її автономії. «Здатність урядів до політичного керування, – зазначає Бек, – підвищується разом із досягнутим завдяки міждержавним угодам, добробутом, зі зростанням технологічного та економічного потенціалу. Отже, розділений і наново з'єднаний суверенітет не послаблює, а посилює суверенність окремих держав» [3, с. 141]. Така візія, в межах якої розводяться поняття «суверенітет» й «автономія», спрямована проти методо-

логічного націоналізму, який ототожнює ці поняття, що дозволяє, висловлюючись словами Бека, «теоретично і практично вирватися з національної пастки».

Таким чином, для Бека, космополітичне – це одночасне визнання схожості та відмінностей, відповідальність за планету в цілому. «Світові проблеми людей іншої культури, – стверджує Бек, – мають бути представлені та почуті у політичній спільноті. Вони повинні мати в ній свій голос у політичному та культурному аспектах. Для національно налаштованих людей це звучить як абсолютна утопія, однак у багатьох суттєвих рисах сьогодні це вже стало реальністю» [3, с. 143–144].

У контексті концептуального осмислення ролі держави у «загальносвітовій п'єсі під назвою «Глобалізація» доцільно звернути увагу на інший погляд із цієї проблеми, представлений концепцією сильної держави Ф. Фукуями. У ній автор торкається питань розбудови та ефективності функціонування адміністративно-управлінської системи у країнах, які розвиваються, що є вкрай актуальним та важливим у контексті сучасного українського державотворення.

Зважаючи на те, що впродовж кількох останніх десятиліть у світовій політиці привалювала, окрім інших, тенденція критики «великих урядів» та обмеження активності держави на користь приватного сектора та громадянського суспільства, американський футуролог припускає критичне й скептичне сприйняття з боку деяких думки про необхідність побудови сильної держави. Проте саме слабкість та руйнація держав, як переконаний Фукуяма, є джерелом багатьох найбільш серйозних світових проблем. Подібно до інших дослідників, він визнає факт руйнації принципів суверенітету та недоторканості національної держави, які становлять основу Вестфальської системи. Недотримання цих принципів Фукуяма пов'язує зі зростанням впливу внутрішньої політики та управління окремої держави на інші країни. Указується на те, що «слабкі» держави або держави-«невдахи» є джерелом міжнародної нестабільності й становлять небезпеку для інших держав. Саме погане управління призводить до порушення

суверенітету, адже «проблеми, які слабкі держави створюють для себе та інших, збільшують імовірність того, що якась із країн міжнародної системи захоче втрутитися у внутрішні справи цих слабких країн усупереч бажанню» [7, с. 163]. При цьому примітно, що сучасна дискусія точиться не навколо проблеми дотримання принципу суверенітету, а щодо того, хто і на якій підставі вирішує, що суверенітет порушений. Ця суперечка, в основі якої лежать розбіжності в розумінні джерела демократичної легітимності на міжнародному рівні, зафіксувала величезну прірву між європейцями та США. Якщо останні демократичну легітимність пов'язують із конституційною демократичною державою, то для європейців демократична легітимність витікає «з волі міжнародного співтовариства», а не з волі окремої держави. Схожі розбіжності фіксуються й у поглядах на державу: європейська візія тлумачить її захисником суспільних інтересів, які мають пріоритет щодо особистих інтересів громадянина, натомість американський погляд ґрунтується на локківському розумінні, в межах якого суспільний та приватний інтереси не розмежовуються. Тобто «європейці вважають міжнародні організації хранителями всезагального блага, вищого за бажання окремих держав... Із точки зору Сполучених Штатів, навпаки, делегування влади як на національному, так і на міжнародному рівні значно більше обмежено» [7, с. 184–185]. Стосовно цих розбіжностей Фукуяма висловлюється так: визнає правильність європейського погляду в абстрактному сенсі, але відмовляє в цьому з точки зору праксису. Аргументуючи свою позицію, футуролог наводить думку авторитетного американського політолога, історика, публіциста Р. Кагана. Він зазначає, що європейці, на відміну від американців, переконанні у тому, що живуть «у кінці історії» (у світі, який управляється засобом законів, норм та міжнародних угод і в якому припиняють своє існування політика з позиції сили та «реальна політика»). Але у своєму переконанні європейці, за Каганом, мають рацію наполовину: «для себе всередині Євросоюзу, де суверенітет поступається наддержавним організаціям вони створи-

ли світ кінця історії. Але вони не розуміють того, що мир та безпека в «мильній бульбашці» гарантовані в кінцевому підсумку американськими військовими силами» [7, с. 194–195].

Головним питанням світової політики після 11 вересня 2001 року, як підкреслює Фукуяма, стало «не зменшення державності, а її посилення». Знищення держави (як для окремих суспільств, так і для світового співтовариства) – це «прелюдія не до утопії, а до катастрофи». Отже, для майбутнього світового порядку найголовнішим є навчитися будувати державу [7, с. 198–199]. «Ті, хто виступає за «присмерк державності» (чи є вони прихильниками вільного ринку або віддані ідеї багатосторонніх угод), повинні пояснити, що саме замінить силу суверенних національних держав у сучасному світі» [7, с. 199]. Різноманітні міжнародні організації та інститути, неурядові структури, транснаціональні корпорації та інші учасники міжнародної взаємодії, які демонструють високий ступінь активності й намагаються перерозподілити управлінські функції держави на свою користь, для Фукуями не становлять «ясної відповіді» на питання щодо альтернативи суверенній національній державі. Отже, дослідник закликає до спроби знову зрозуміти те, як зробити її сильною та успішною.

Отже, визнаючи провідною проблемою сучасного світу слабкість державних та управлінських інститутів країн, що розвиваються, Фукуяма пропонує алгоритм створення національної держави. Він виокремлює три стадії (фази). Перша – «постконфліктна перебудова» – структура держави зруйнована і необхідна її докорінна перебудова. На цій стадії зовнішня допомога полягає у забезпеченні стабільності. У разі настання відносної стабільності відбувається перехід на другу стадію державного будівництва, в межах якої основною метою є створення власних державних органів, які були б здатні функціонувати без зовнішньої підтримки. Третя стадія є продовженням попередньої в аспекті подальшого зміцнення держави та її інститутів. На цій стадії влада стабілізувалася, проте вона ще не здатна ефективно виконувати низку важливих державних функцій.

Пропонуючи власний погляд щодо процесу створення держави, Фукуяма робить низку зауважень, які є важливими для успішного державно-управлінського проектування. Стверджується, що успіх побудови сильної держави зумовлений «потужною внутрішньою потребою». Недостатня внутрішня потреба у державних організаціях або реформах внутрішньодержавних відносин «перетворюється на головну перешкоду для створення таких структур» [7, с. 68]. Крім цього, наголошується на обмежених можливостях імпорту існуючих знань та практик реформування державних структур. Тобто Фукуяма заперечує існування універсальної моделі організаційних структур як у приватному, так і у суспільному секторах. Тому державно-публічне адміністрування для нього є швидше мистецтвом, аніж наукою. Щодо цього американський футуролог пише: «Більшість вдалих рішень проблем публічного адміністрування, незважаючи на наявність деяких спільних рис у структурах формальних відносин, не можуть розглядатися як безумовно «найкращі практики», оскільки повинні містити величезну кількість специфічно контекстних даних» [7, с. 81–82]. Ці та інші зауваження, висловлені Фукуямою не є істиною в останній інстанції, проте вони переконливо доводять його думку, що слабкість держави – це «і національне, і міжнародне джерело проблем першого порядку».

Висновки і пропозиції. Сьогодні світ якісно змінився. Настав час невідзначеності й непередбачуваності. Глобалізація й транснаціоналізація суспільних відносин зумовили «кінець знайомого світу». Доводиться констатувати, що комплекс знань, зокрема про державу, накопичений упродовж багатьох століть, є, за влучним порівнянням Е. Тоффлера, «горищем тітоньки Емілі», захарцаним застарілими фактами, ідеями, теоріями та образами. Принципова невідповідність низки вистражданих цивілізацією стандартів до якісно нових умов політико-управлінської дійсності спонукає дослідників реагувати на нові реалії та виклики Другого модерну. Тенденція послаблення національно-державного чинника, «спустошення держа-

ви», зростання кількості та популярності концепцій, у межах яких ставиться під сумнів управлінський потенціал сучасної держави, актуалізують пошуки нової онтології держави, осмислення її управлінських можливостей. У цьому контексті перспективними і такими, що мають теоретичну й практичну цінність, є наукові розвідки з акцентуацією на використанні потенціалу теорії стресостійкості. Крім того, зважаючи на істотні зміни в самій парадигмі держави, існує запит на дослідження з наголосом на виявленні акселераторів кризи національної держави і на цій основі окреслення тенденцій і перспектив її функціонування та розвитку, підвищення ефективності управлінської ролі держави.

Список використаної літератури:

1. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. 400 с.
2. Фезерстоун М., Леш С. Глобалізація, модерність і опросторовлення суспільної теорії: вступ. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 18–47.
3. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О.Юдина. Київ: Ніка-Центр, 2015. 404 с.
4. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева. Екатеринбург: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с.
5. Люк Т.В. Новий світовий порядок чи порядки неосвітів: влада, політика й ідеологія в інформаціоналізаційних глобаліностях. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 135–157.
6. Пітерзе Я.Н. Глобалізація як гібридизація. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т.Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 73–105.
7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. О.Э. Колесникова и др. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. 220 [4] с.

Пугач В. Г. «Закат» национального государства: особенности дискурса Второго модерна

Статья посвящена дискурсам трансформации государства, направленным на поиск его новой онтологии в эпоху глобализации. Опыт концептуального осмысления данной проблемы представлен в статье наработками У. Бека и Ф. Фукуямы. Теоретические изыскания упомянутых исследователей, сохраняя актуальность государства, дают основания для последующих научных поисков по проблеме трансформации национального государства, его роли с учетом вызовов постсовременности. Рефлексируя нацию-государство в контексте глобализации и транснационализации общественных отношений, исследователи предлагают концепты «космополитического государства» (У. Бек) и «сильного государства» (Ф. Фукуяма).

Ключевые слова: глобализация, национальное государство, космополитическое государство, сильное государство, трансформация, транснационализация.

Puhach V. "Fall" of the National State: Features of the Discourse of the Second Modern

The article is devoted to the State transformation discourse aimed at finding its new ontology on the era of globalization. The practice of conceptual understanding of this problem is presented in the papers by U. Beck and F. Fukuyama. These researchers' theoretical investigations preserve the relevance of the State while inspiring for further research on the controversial nature and the role of the national state transformation, taking into account the challenges of modernity. Considering the nation-state in the context of globalization and transnationalization of social relations, the researchers propose concepts of "cosmopolitan State" (U. Beck) and "strong State" (F. Fukuyama).

Key words: globalization, national state, cosmopolitan State, strong State, transformation, transnationalization.